

عدد در زبان عربی

چاپ اول (ویرایش دوم)

تألیف :

دکتر علامه رضا کریمی فرد

دانشیار دانشکده الهیات و معارف اسلامی

دانشگاه شهید چمران اهواز

۱۳۹۸

انتشارات دانشگاه شهید چمران اهواز

۷۳۱

سرشناسه	کریمی فرد، غلامرضا، ۱۳۳۹ -
عنوان و نام پدیدآور	عدد در زبان عربی / تالیف غلامرضا کریمی فرد.
وضعیت ویراست	[ویراست ۲].
مشخصات نشر	اهواز: دانشگاه شهید چمران اهواز، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۱۹۱ ص.
فروست	دانشگاه شهید چمران اهواز: ۷۳۱.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۱۴۱-۲۲۲-۶
وضعیت فهرس‌رسانی	فیب
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	زبان عربی -- اعداد
موضوع	Arabic language -- Numbers
شناسه افزوده	دانشگاه شهید چمران اهواز
رده بندی کنگره	۱۳۹۷/۵۲۳/۶۱۴۳ PJ
رده بندی دیویی	۷۵۱.۱۱
شماره کتابشناسی ملی	۱۷۲۵

کلیه حقوق این کتاب برای ناشر محفوظ است و به گونه ای که از مال این کتاب اعم از چاپ کاغذی، الکترونیکی و یا قراردادن مطالب بر روی اینترنت و وب سایت بدون اجازه کتبی ناشر ممنوع و بر اساس ماده قانون حمایت از حقوق مولفان و مصنفان و قوانین مربوط به جرایم رایانه ای کشور قابل پیگیری در محاکم قضایی می باشد.

ISBN: 978-600-141-222-6

9 786001 412226

عنوان: عدد در زبان عربی

تألیف: دکتر غلامرضا کریمی فرد

ویراستار علمی: دکتر جواد سعدون زاده

ویراستار ادبی: دکتر ولی اله ظفری

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

ناشر: اداره چاپ و انتشارات دانشگاه شهید چمران اهواز

چاپ و صحافی: اداره چاپ و انتشارات دانشگاه شهید چمران اهواز

بهاء: ۲۰,۰۰۰ تومان

اهواز، میدان دانشگاه، دانشگاه شهید چمران اهواز، ابتدای خیابان استاد بیات فر، انتشارات دانشگاه شهید چمران اهواز

کدپستی: ۶۱۳۵۷۸۳۱۵۱ - پست الکترونیک: book@scu.ac.ir - تارنما: <http://scu.ac.ir>

بخش و فروش: ۰۷۲-۳۳۳۲۱۵۴۲ (۰۶۱) - ۰۹-۶۶۴۹۴۴۰۹ و ۶۶۴۱۱۱۷۳ (۰۲۱)

پیش گفتار

آموزش و کاربرد عدد در زبان عربی یکی از مباحث پیچیده و دشوار در نزد فراگیرندگان زبان عربی و دانشجویان است. احساس نیاز به وجود کتابی در این زمینه که بتواند برای علاقه مندان بویژه دانشجویان رشته های زبان و ادبیات عربی، فارسی و الهیات، همچنین طلاب حوزه های علمیه و سایر پژوهشگران مفید باشد، نگارنده را بر آن داشت تا کتابی در این باب تدوین نماید.

در این کتاب، در حد ضرورت و اقتضا به شرح چگونگی استفاده از عدد در زبان عربی و حالت ها و چگونگی تلفظ آن همراه با توضیحات لازم پرداخته ام؛ بدان امید که مورد استفاده دوستداران این زبان قرار گیرد و در فراگیری قواعد کاربردی اعداد، راهنمای آنان باشد.

آغاز تا انجام این کتاب که نخستین بار در این زمینه می باشد و با زحمت و وسواس فراوان همراه بوده است تا برخوردار از دقت و صحت علمی باشد، چند سال به درازا کشید. در این مدت به سبب نبودن سابقه تحقیق در این موضوع و منبعی که اختصاصاً به بررسی عدد در زبان عربی بپردازد، ناچار بودم به منابع متعددی متعهد قدیم و جدید و منابع گفتاری جدید مانند اشخاص و مراکزی که با کتب عربی در ارتباط بودند، مراجعه کنم.

هدف این بوده است که علاقه مندان - بویژه دانشجویان - ضمن آشنایی با حالت های مختلف عدد در زبان عربی، بتوانند چگونگی کاربرد آن را نیز فراگیرند، به همین خاطر مجموعه تمرین هایی متناسب با فصل های مختلف کتاب که باید با توجه به مطالب هر فصل، تمرین مربوط پاسخ داده شود، در پایان کتاب آورده شده. فراگیرندگان محترم می توانند با حل آنها و کسب مهارت در آنچه آموخته اند، مطالب و مفاهیم فراگرفته را بهتر در ذهن خود جاگیر کنند و برای اینکه درستی یا نادرستی پاسخ های داده شده

معلوم شود، جواب همه تمرین ها دربخش پایانی کتاب آورده شده است تا با مراجعه آنها بتوان خطای احتمالی پاسخ ها را تصحیح کرد.

فهرست اصطلاحات به کار رفته در کتاب را در پایان آورده ام تا آسان تر وزودتر بتوان به مباحث و مطالب جزئی تر که در درون موضوعات و عناوین کلی بحث شده است دسترسی یافت. شایان گفتن است که در ذکر شماره صفحه ها در این فهرست غایتاً صفحه هایی مورد نظر بوده است که در آنها نکته یا مطلبی در ارتباط با یک اصطلاح آمده است.

فهرست دیگر، تحت نام فهرست موضوعی، برای کتاب تهیه دیده ام تا علاقه مندان و خوانندگان بتوانند جهت اطلاع و دسترسی به موضوعات مورد نظر و خاصی که ذیل یک عنوان مورد بررسی قرار گرفته یا به نوعی بدانها پرداخته یا اشاره شده است، و نمی توان آنها را در فهرست مطالب کتاب آورد، از آن استفاده کنند. همچنین نام نامه ها نیز فراهم آورده ام تا خوانندگان از اسم هایی که در کتاب به کار رفته آگاهی پیدا نمایند و چه بسا از این راه به مطالبی که در جستجوی آن هستند، دست یابند.

حاصل این تلاش های انجام گرفته و زمانی که صرف شده است، کتابی است که اکنون در اختیار شماست. ادعایی در بی نقص بودن آن نیست بلکه از همه استادان ارجمند و اهل فن، بسیار سپاسگزار می شود اگر کاملاً با ما رابه مؤلف یادآور شوند در آینده نسبت به رفع آن اقدام شود.

در این جا خداوند سبحان را فراوان سپاس می گویم که توفیق این خدمت ناچیز را این بنده عطا فرمود و از ذات اقدسش خواستارم لطف و رحمتش را همواره شامل و توفیقات بیشتر بهره مندم گرداند.

بجا و سزاوار است مراتب امتنان خود را نسبت به همسر م که همواره از نظر راهنمایی هایش بهره مند گردیده ام و بردباریها و فداکاری هایش موجبات تشویق و دلگرمی و همت بلندش انگیزه تلاش و پیشرفت های علمی مرا فراهم آورده است ابراز دارم.

از پسر محمد که ترسیم رایانه‌ای ساعت های کتاب را انجام داده است و دخترم معصومه که با علاقه مندی بسیار در تهیه برخی اطلاعات به من کمک می کرد تشکر می نمایم.

از استاد ارجمند جناب آقای دکتر نصرالله امامی که همواره از نظرات ارزشمندشان بکارنده را بهره مند گردانیده اند و استاد ارجمند جناب آقای دکتر ظفری که زحمت و پیراستاری ادبی کتاب را برعهده داشتند، کمال تشکر را دارم.

بی شک آنچه از کودکی تاکنون، در این راه طولانی، آموخته ام مدیون دانش و زحمت معلمان و آموزگاران است که حق بس بزرگ برگردن من دارند. نمی توانم بی یاد کردی به نیکی از همه آنان، کلام را پایان دهم؛ به ویژه مرحوم آخوند «ابراهیم ماحدزاده» که در کودکی در کتب او قرآن را فراگرفتم (خدایش بیامرزد) و معلم توانا و ارجمند جناب آقای «منصور ستیو» که در گناوه در دوران دبیرستان، ادبیات فارسی و عربی را از او آموختم (خدایش منقوله سلامت بدارد).

از شورای انتشارات دانشگاه و مسئولان کارکنان محترم اداره چاپ و انتشارات که در چاپ کتاب همکاری نمودند نیز، بسیار سپاسمندم از خداوند متعال می خواهم که این کار هر چند اندک است، برای عزیزان علاقه مند پرسود باشد و اگر ثوابی در آن مقرر است، آن را ذخیره اخیرت من، مادر و همسرم قرار دهد.

الحمد لله رب العالمین وله الشکر ومنه التوف

تابستان ۱۳۷۸

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱	مقدمه
■ فصل اول	
۷	اقسام اصلی عدد و اعراب آن ها
۹	۱- عدد مفرد
۲۰	۲- عدد مرکب
۲۷	۳- عدد عقد
۲۸	۴- عدد معطوف
■ فصل دوم	
۳۱	تمییز عدد
۳۱	۱- اعداد مفرد
۳۵	۲- اعداد مرکب، عقود، معطوف
۳۶	توضیح
■ فصل سوم	
۴۱	تذکیر و تأنیث عدد
۴۱	۱- در اعداد مفرد
۴۳	چند توضیح

۲- در اعداد مرکب

۳- در اعداد عقود

۴- در اعداد معطوف

توضیح

■ فصل چهارم

ساختن عدد بر وزن فاعل

تقسیمات عدد بر وزن فاعل

توضیح

تذکیر و تأنیت در عدد ترتیبی

توضیح

■ فصل پنجم

تعریف و تنکیر عدد

۱- عدد مفرد

۲- عدد مرکب

۳- عدد عقد

۴- عدد معطوف

■ فصل ششم

اعلال و ابدال در عدد

■ فصل هفتم

۸۱.....	بیان تاریخ در زبان عربی
۸۶.....	توضیح

■ فصل هشتم

۹۳.....	خواندن عدد
۹۷.....	توضیح
۱۱۵.....	تجزیه واحد (عدد سری)
۱۱۷.....	اعداد اعشاری
۱۱۸.....	عدد توزیعی
۱۲۰.....	اشتقاق از الفاظ عدد
۱۲۱.....	تثنيه و جمع الفاظ عدد
۱۲۱.....	تکرار معنی
۱۲۳.....	چهار عمل اصلی در ریاضی

■ فصل نهم

۱۳۱.....	نسبت در عدد
۱۳۱.....	۱- مفرد
۱۳۵.....	۲- مرکب
۱۴۰.....	۳- عقود
۱۴۳.....	۴- معطوف
۱۴۸.....	نسبت در عدد ترتیبی

- ۱- مفرد..... ۴۸
- ۲- مرکب..... ۴۹
- ۳- عقود..... ۴۹
- ۴- معطوف..... ۴۹

■ فصل دهم

- عدد سناسی و حساب ابجد یا حساب جُمْل..... ۱۵۱
- حساب جمل کبر..... ۱۵۵
- حساب جمل صغیر..... ۱۶۰

- پاسخ تمرین ها..... ۱۶۳

- کتاب نامه..... ۱۷۷

مقدمه

عدد و شمارش از دیرباز نزد انسان کاربرد داشته است. در همان زندگی های ابتدایی، انسان ها ناگزیر بوده اند برای شمارش شکار یا احشام و محصولات خود از شماره و عدد استفاده کنند. آنچه مسلم است و سنگ نوشته های کشف شده باستانی گواهی می دهد، انسانها ابتدا برای این کار از انگشتان دست خود بهره می گرفته اند، چیزی که تا به امروز هم گاهی مشاهده می شود، خصوصاً نزد کودکان که امری بسیار رایج و عادی است.

بتدریج با تحول زندگی انسان، چگونگی استفاده از شماره و عدد هم دگرگون گردید و با پیدایش خط و نوشتار، علائم عددی نیز برای شمارش به وجود آمد؛ ابزار محاسبه از انگشتان دست به ابزار دیگری مانند چرتکه و در روزگار ما به ماشین حساب و کامپیوتر تبدیل گردید. آنچه در این جا حائز اهمیت است، این است که آنچه امروز استفاده از انگشتان دست برای شمارش - چنان که نزد انسان های قدیم استفاده داشت - رایج نیست ولی این عمل، اساس شمارش و سیستم عددی در روزگار ما یعنی سیستم ده دهی گردیده است که در آن، مبنای شمارش از عدد یک تا ده (به تعداد انگشتان دو دست) می باشد و برای شمارش بیشتر از آن، همین اعداد مبنای صورت های مختلف با یکدیگر ترکیب یا عطف می شوند، به گونه ای که عدد ده در همه اعداد بالاتر از خود وجود دارد.

اگرچه شیوه‌های عددی دیگری مانند، شش‌تایی (همچون یک دست قاشق بشقاب...) دوازده تایی (مانند یک دوجین قاشق یا بشقاب...)، شصت‌تایی (مانند شصت ثانیه یا شصت دقیقه) و غیره وجود دارد، اما طریقه اصلی و رایج امروز، همان شیوه ددهی است که نزد ملت‌های مختلف براساس زبان و قواعد دستوری آنان، نوشته و تلفظ می‌شود. این روش است که می‌بینیم کاربرد حروفی عدد یا خواندن آن در زبان عربی، به سبب قواعد دستوری آن، امری پیچیده و یادگیری آن با دشواری همراه است. این مسائل ناشی از ویژگی خاصی از زبان عربی است که مثلاً، حرکت‌گذاری حروف و اعراب کلمات مذکر و مؤنث بودن الفاظ، مفرد و مثنی و جمع بودن، معرفه و نکره بودن، معرب و مبني بودن و امثال اینها از مشخصه‌های آن است و در الفاظ عدد هم این امر جاری است. بدیهی است این ویژگی، کاربرد عدد به صورت حروفی را در زبان عربی دشوار و معمولاً با اشکال همراه کرده است، به‌طوری‌که ایجاب می‌کند برای اجتناب از خطا و کسب توانایی و استعمال صحیح عدد، مهارت دستوری کافی داشت. به ویژه که علاوه بر چگونگی ترکیب اعداد از لحاظ انطباق با قواعد دستوری زبان عربی با توجه به خصوصیات یاد شده، شیوه‌های ترکیب و خواندن نیز سه‌گانه است: گاهی خواندن یک عدد چند رقمی از یکان شروع و به رقم مرتبه بالاتر ختم می‌شود (یعنی از راست به چپ) و گاهی از رقم مرتبه بالاتر شروع و به رقم یکان ختم می‌شود (یعنی از چپ به راست) و گاهی از رقم مرتبه بالاتر (هزارگان به بعد) آغاز و پس از صدگان، یکان و آن‌گاه به دهگان ختم می‌شود. گاهی نیز خواندن با استفاده از کلمه «بعد» است که پیش از خواندن رقم یا ارقام آخرین خانه عدد، استعمال می‌شود. مثلاً در خواندن عدد ۱۳۵۸ نوشتن آن به حروف گفته می‌شود:

«ألف و ثلاث مئة وخمسون و ثمان» یا «ثمان وخمسون و ثلاث مئة وألف» یا «ألف و ثلاث مئة و ثمان و خمسون» یا «ثلاث مئة و خمسون و ثمان بعد الألف».

در شیوه چهارم می توان گفت: «ثمان وخمسون و ثلاث مئة بعد الألف» یا «ثلاث مئة و ثمان وخمسون بعد الألف».

عدد در زبان عربی دارای احکام بسیاری است و شایع ترین آن احکام که در این کتاب هم به شرح آنها خواهیم پرداخت عبارتند از:

اقسام اصطلاحی عدد و اعراب آن ها، تمییز عدد، تذکیر و تأنیث عدد، ساختن عدد بر وزن «فاعل» (عدد ترتیبی) تعریف و تنکیر عدد، اعلال و ابدال در عدد، بیان تاریخ، خواندن عدد، نسبت در عدد، مناسبت قرار دادن عدد و غیره.

اما پیش از اینکه به شرح و توضیح احکام یاد شده بپردازیم، جا دارد نخست، عدد را تعریف کنیم.

اگرچه روشن است که عدد چیست و از آن چه منظوری اراده می شود، اما قدامت همواره هنگام بحث از عدد، برای آن تعریفی هم آورده اند. در تعریف عدد گفته اند:

۱- یکی از انواع منادای شبه مضاف این است که لفظی به منادا عطف شده باشد. این عطف مربوط به پیش از وقتی است که لفظ منادا در موقعیت ندا قرار گرفته است. این را «منادای عطف علیه» می گویند و مثال آن، عدد معطوف است؛ مانند: یا سبعة وعشرين ... یا تسعة و أربعين؛ چنان که شاعر، خطاب به کاخی که مشهور به بیست و پنج بوده است می گوید:

أخسأ و عشرين صرت خراباً فكيف؟ و أنت الحصين المنيعُ

هر دو لفظ معطوف و معطوف علیه در اینجا منصوب خواهند بود. (ر.ک: عباس حسن، النحو الوافی، ج ۴، ص ۳۳).

«چنان چیزی است (لفظی یا علامتی) که وضع شده است برای کمیت آحاد (افراد) از خواص آن این است که مساوی با نصف مجموع دو عدد پیش و پس از خود است»^۱

توضیح اینکه هر عددی دارای دو عدد دیگر در دو سوی خود است. یک عدد بعد خود و یکی هم پیش از خود. حال اگر آن دو عدد طرفین را جمع و سپس حاصل تقسیم بر دو کنیم، همان عدد وسط به دست می‌آید. مثلاً عدد ۶ در دوسوی آن، عدد ۷ است. جمع ۵ و ۷ می‌شود ۱۲ و نصف ۱۲ می‌شود ۶. آن دو عدد قبل و بعد «حاشیتان» می‌گویند که عدد قبل را، «حاشیه سفلی یا صغری» و عدد بعد را «حاشیه علیا یا کبری» می‌نامند. مثلاً، «۵» حاشیه سفلی و «۷» حاشیه علیاست.^۲

لازم به یادآوری است که کلامی منظور از عدد، مفهوم عینی و وضع شده آن نیست یعنی مفید مفهوم مشخص و معنی «-ساب» آن که دلالت بر کمیت افراد داشته باشد نیست، مگر اینکه قرینه‌ای خارج از لفظ عدد در کلام باشد. مثلاً اگر به کسی بگوییم «زُرْتُکَ خَمْسِينَ مَرَّةً» (پنجاه بار به دیدار تو آمدم) منظور شما همان مفهوم «ریاضی دقیق و مشخصی که از لفظ «خمسین» (پنجاه) همیده می‌شود، نیست و قرینه‌ای هم در کلام وجود ندارد که مفهوم خمسین را محدود به همان کمیت ریاضی دقیق آن بکند پس منظور، مبالغه یا تقلیل در دیدار است؛ مانند آنکه در ارسطو مثلاً به نوعی جانور

۱- عباس حسن؛ النحوالوافی، الجزء الرابع، ص ۵۱۷

۲- همان؛ ص ۵۱۷ و الأزهري؛ شرح التصريح على التوضيح؛ الجزء الثاني؛ ص ۲۶۹.

زننده که در عربی، «حَرِيش» یا «أَمَّ أَرْبَعٍ وَأَرْبَعِينَ» گفته می‌شود، «هزارپا» می‌گویند و حالی که ۲۰ جفت پا بیشتر ندارد. این نوع عدد را عدد کثیر می‌نامند.^۱

عدد، انواع و خواص متعدد دارد که پرداختن به همه آنها مربوط به بحث ما نمی‌شود؛ انند: عدد اصلی و ترتیبی، عدد کسری، عدد اعشاری، عدد زوج، عدد فرد و غیره. در این کتاب به برخی از آنها اشاره خواهد شد، اما شرح و تفصیل و خواص همه را باید در کتاب های ریاضی مطالعه کرد.

— در این آیه شریفه نیز لفظ عدد به عنوان عدد کثیر به کار رفته است: «إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ» (توبه / ۸۰). همچنین است در شعر زیر:

مَاذَا انْتَفَاعُكَ بِاللَّيَالِي بَعْدَمَا
مَرَّتْ بِكَ السَّبْعُونَ مَرَّةً عِشَاءَ

احمد شوقی، دیوان، ج ۲، ص ۶